
БОГДАН Т.В.,

кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра психології,
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ГОРОБЕЦЬ Т.В.

кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра прикладної
психології, Черкаський
національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУПЕРЕЧЛИВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ПСИХІКИ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

У даній статті зроблено спробу дослідження цілісної психіки в єдності її суперечливих тенденцій, яке передуює психокорекції особистості з метою покращення здатності до соціальної адаптації. Особливий інтерес представляє категорія внутрішнього конфлікту, оскільки внутрішні суперечності особистості тісно пов'язані з комунікативними здібностями, які впливають на здатність особистості до соціалізації.

Ключові слова: особистість, концепції особистості, внутрішні суперечності, внутрішній конфлікт, комунікативні здібності, здатність до соціалізації, соціальне оточення, суб'єктивна інтеграція, психічні захисти.

В данной статье сделана попытка исследования целостной психики в единстве ее противоречивых тенденций, что предшествует психокоррекции личности с целью улучшения способности к социальной адаптации. Особый интерес

представляет категория внутреннего конфликта, так как внутренние противоречия личности тесно связаны с коммуникативными свойствами, которые влияют на способность личности к социализации.

Ключевые слова: *личность, концепции личности, внутренние противоречия, внутренний конфликт, коммуникативные свойства, способность к социализации, социальное окружение, субъективная интеграция, психологическая защита.*

The article deals with the investigations of single whole mentality and its contradictions. That understanding precede psycho-correction of personality, directed to the improving of socialization abilities. Different psychological approaches to understanding of personality are presented, especially views of personality genesis. Philosophic and psychological nuances of the problem are considered as well as possibilities of its practical perceiving in setting of psychodynamic psychology. Among foreign scientists' points of view the most interesting are the psychoanalytic and humanistic psychologists' personality conceptions. The interpretation of personality problem by native investigators is also very important. The analysis of scientific resources showed that the problem of personality gets in the circle of interests of most foreign and native scientists. Many psychologists interpret personality as whole structure which has dualistic nature, because it has biological and social, individual and group, inborn and acquired factors. In the center of psychological life and development of personality the inner conflict, the way of life, the human's attitude to social environment and social communication are setting up. The most important for the investigation is the category of inner conflict because inner contradictions are tightly connected with communicative abilities of person, the last ones influence on the process of social adaptation.

Key words: *personality, personality conceptions, innercontradictions, communicative abilities, socialization abilities, social environment, the process of socialization, the human's attitude to social environment, subjective integration, mentaldefences.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток практичної психології передбачає надання дієвої психологічної допомоги особі в орієнтації на дослідження і корекцію індивідуальних неповторних якостей з урахуванням особливостей глибинно-психологічних феноменів. У даній статті досліджено

розуміння цілісної психіки в єдності її суперечливих тенденцій. Таке розуміння передусє психокорекції особистості з метою покращення здатності до соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень. Розглянемо психологічні підходи до тлумачення поняття «особистість». Психологічна наука спирається на

філософське визначення особистості і розрізняє поняття «людина» (жива істота, яка досягла найвищого рівня розвитку, суб'єкт суспільно-історичної діяльності, «індивід» (біологічний представник виду *homo sapiens* і «особистість» (розглядається як системна соціальна якість, якої набуває індивід у предметній діяльності та спілкуванні, що характеризує рівень і якість вияву його суспільних відносин, феномен суспільного розвитку, конкретна людина, яка володіє свідомістю та самосвідомістю [4]).

Категорія особистості знаходить відображення в працях вчених-психологів: А. Адлера, Г. Айзенка, А. Бандури, Е. Еріксона, Р. Кеттела, А. Маслоу, Я. Л. Морено, Г. Олпорта, К. Роджерса, Дж. Роттера, Б. Ф. Скіннера, З. Фрейда, Е. Фрома, К. Хорні, К. Г. Юнга та інших (див.: [3; 4; 6]). Огляд наукових джерел засвідчує увагу науковців до феномену внутрішніх суперечностей психіки особистості. Даний феномен знайшов відображення у працях Р. Ассаджолі, Е. Берна, Р. Грінсона, М. Кляйн, В. М. Лейбіна, А. Лоуена, О. Р. Лурія, С. Мадді, О. Ранка, А. Фрейд, З. Фрейда, К. Хорні, Т. С. Яценко та інших.

Мета статті. Зробити аналіз поглядів науковців на цілісну психіку особистості в єдності її суперечливих тенденцій, що може стати основою для подальшої психокорекції особистості з метою покращення її здатності до соціальної адаптації.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Як показав аналіз наукових джерел, проблема особистості потрапляє в коло наукових інтересів більшості зарубіжних та вітчизняних психологів. На думку більшості вчених, особистість є цілісною структурою, що має дуалістичну природу, оскільки в ній перетинаються біологічні та соціальні, індивіду-

альні та групові, вроджені та набуті фактори. У центр психічного життя та розвитку особистості ставляться внутрішній конфлікт, колективне несвідоме, соціальний інтерес, прагнення до самоактуалізації, спонтанність, спосіб життя, історичні та матеріальні умови існування, відношення людини до оточуючої дійсності, суспільна взаємодія та ін. З вищезгаданого нас особливо цікавить категорія внутрішнього конфлікту. Оскільки у нашому дослідженні окреслена тема внутрішніх суперечностей особистості, які тісно пов'язані з зазначеною категорією, буде доцільним її подальший розгляд.

Аналіз наукової літератури дає підстави твердити, що окремі дослідники трактують поняття «конфлікт» та «суперечність» у нерозривній єдності, тому дане дослідження потребує розкриття взаємозв'язку понять «суперечність» та «конфлікт».

Філософські словники окреслюють термін «суперечність» наступним чином: твердження про тотожність за відомо протилежних об'єктів (заперечуючи одна одну, сторони переходять одна в іншу, стаючи тотожними); положення, при якому одне (висловлювання, думка, вчинок) виключає інше, несумісне з ним; взаємодія протиставлених та взаємопов'язаних сутностей як джерел саморуху та розвитку; категорія, що виражає внутрішнє джерело будь-якого розвитку [1; 3; 4].

Спираючись на презентовані вище визначення можна твердити, що феномен внутрішньої суперечності не тотожний феномену конфлікту. Конфлікт – поняття, що пов'язане зі сферою спілкування та взаємин в системі «людина – людина». Натомість поняття внутрішньої суперечності пов'язане з глибинним ракурсом психічного в його суперечливій сутності.

Найбільш повно дослідження вну-

трішньо особистісних суперечностей представлені у концепції психоаналізу, яка трактує їх як інтрапсихічний конфлікт [6]. У площині психоаналізу категорія конфлікту розглядається як суперечність внутрішньоособистісних вимог. Засновник психоаналізу З. Фрейд [8] пов'язує формування внутрішнього конфлікту з едіповим періодом розвитку суб'єкта (у віці 2 – 5 років), коли під дією соціальних табу відбувається витіснення – у дитини зароджується внутрішній конфлікт. Так, унаслідок табування вияву енергії «лібідо» (енергія життя, основа сексуального потягу) по відношенню до первинних об'єктів актуалізується енергія «мортідо» (енергія потягу до смерті, руйнування, метою якої є знищення організму), що деструктує психіку та породжує амбівалентність (любов та ненависть). З. Фрейд визначив, що «лібідо» та «мортідо» протилежні за спрямованістю, однак тісно пов'язані між собою і можуть переходити одна в іншу. Вчений вважав суперечності основою людської психіки і зазначав, що конфлікт виникає у випадку, коли людині доводиться відмовлятися від задоволення своїх бажань з причини зовнішніх обмежень, які пов'язані з моральними нормами та соціальними заборонами. Вирішення конфлікту відбувається завдяки спробам людини досягти задоволення соціально прийнятними способами, наприклад, через сублімацію (перерозподіл сексуальної енергії в бік соціально значимих цілей).

Висунуті З. Фрейдом положення відносно інтрапсихічного конфлікту найшли подальше відображення в роботах його послідовників. Так, К. Хорні (див.: [6]) визнавала важливість протистояння несвідомих потягів та забороняючої совісті. Однак, на її думку, глибока передумова такої суперечності

полягає у втраті людиною здатності розуміти логіку та причини власних бажань. На думку авторки, одним з найтиповіших невротичних конфліктів є конфлікт між шаленим бажанням завжди бути першим і одночасно – прагненням бути всіма любимим».

А. Фрейд описала внутрішні конфлікти як такі, що відбуваються між протилежно спрямованими спонуканнями, такими, як «активність–пасивність», «маскулінність–фемінність», «любов–ненависть». В. Райх дійшов висновку, що в основі всіх психічних реакцій лежить антитеза між Его та зовнішнім світом, з якої виходить протиріччя між лібідо (як прагненням до зовнішнього світу) та страхом, як першим і найголовнішим вираженням втечі назад, до Его, спрямованої на уникнення незадоволення, викликаного контактом зі світом. Вчений з'ясував, що внутрішні характеристики суперечностей здатні набувати тілесних проявів – скутості, напруженості, постійної посмішки, зверхності, іронічної та зухвалої поведінки, що є залишками дуже сильних захисних процесів у минулому. На поведінковому рівні такі прояви є ознакою дезадаптації особистості та заважають її соціалізації.

М. Кляйн розглядала внутрішні суперечності як головну умову розвитку особистості: «Відсутність конфлікту у немовляти... позбавляє його можливості збагачення своєї особистості і важливого фактору посилення Его, оскільки конфлікт та потреба в його подоланні – це фундаментальні елементи творчості» [там само, с. 15].

Італійський психоаналітик Р. Ассаджолі (див.: [2]) вважає, що незнання і нерозуміння себе нівелює здатність людини керувати собою, зумовлює її самовідчуття «єдиного цілого», але водночас і «внутрішньої

роз'єднаності». Пізнаючи власну несвідому сферу з її суперечностями, суб'єкт отримує змогу досліджувати себе, позбутися відчуття страху, слабкості, провини і отримати контроль над собою. У процесі пізнання несвідомої сфери у суб'єкта відбувається усвідомлення власного істинного «Я», що призводить до вивільнення психічної енергії.

Одне із перших експериментальних досліджень проблеми внутрішньоособистісного конфлікту було здійснено О. Р. Лурія [5]. Вчений запропонував класифікацію конфлікту, яка вміщує в собі три основних типи: конфлікт «наближення – наближення» (стан людини, при якому їй доводиться вибирати одну із двох, однаково привабливих альтернатив); конфлікт «наближення – віддалення» (одна й та ж ціль викликає одночасно позитивні і негативні емоції); конфлікт «віддалення – віддалення» (індивід змушений вибирати одну із рівнозначно непривабливих альтернатив). Викликає інтерес описаний О. Р. Лурія «конфлікт батьків», що являє собою соціальну ситуацію, за якої від одного й того ж індивіда очікуються несумісні рольові дії. З нашої точки зору, вчений підкреслює такі аспекти конфлікту, які носять архетипічний характер. Тому теорія О. Л. Лурія представляє для нас інтерес з точки зору глибинно-психологічного ракурсу розуміння даної проблеми.

Особливого значення феномен глибинних суперечностей психіки набуває у психодинамічному підході, розробленому академіком НАПН України Т. С. Яценко [9]. Суперечливі тенденції не нівелюють одна одну, а співіснують за принципом антиномії. Загалом вияв внутрішньої суперечності психіки об'єктивується у двох провідних тенденціях: «до сили» та «до слабкості», що реалізуються у супутніх

тенденціях: «до людей» і одночасно – «від людей»; «до життя» і «до психологічної смерті». Розбіжність між даними спрямуваннями пов'язана з енергетичним потенціалом Ід, який опосередковано знаходить вираження в нереалізованості інфантильних цінностей. Останні, як показує психодинамічна теорія, пов'язані з едіпальними табу та відповідними витісненнями. Задіяність Ід обумовлює енергетичний імператив інфантильних детермінант, на що спирається глибинно-психологічне пізнання за умов спонтанності та невимуженості поведінки. Наявність імперативу розбіжностей спрямувань особи в майбутнє, що презентує її особистісні наміри і прагнення до інфантильних цінностей, вказує на особистісну проблему, яку людина без сторонньої допомоги розв'язати не може через неусвідомлюваність «інфантильного боку» суперечності. Невидимість сутності внутрішньої суперечності обумовлена процесом суб'єктивної інтеграції психіки на засадах соціально-перцептивних викривлень, які маскують інформаційний аспект цінностей інфантильного «Я» у його зв'язку з едіпальним періодом розвитку, витісненнями та опорами. Дане дослідження підтверджує положення, згідно якого внутрішня суперечливість психіки властива самій її структурі й виявляється у характеристиках суб'єктивної дезінтегрованості, спричиненої дією психологічних захистів. Останні спрямовані на суб'єктивну зінтегрованість (ілюзорну цілісність) психіки шляхом соціально-перцептивних викривлень та відступів від фактологічної реальності. Дезінтеграція може супроводжуватись загостренням внутрішніх суперечностей психіки, що об'єктивуються через стани тривожності, смутку, сорому, невдоволеності собою тощо. Детермі-

нантами інтеграції психіки на більш високому рівні є: розширення самосвідомості, здатність до самоаналізу, рефлексії, самокорекції, усвідомлення ролі дитинства у формуванні життєвих програм.

Останньою знахідкою психодинамічної теорії, яка розвивається в Україні під керівництвом Т. С. Яценко, є нові здобутки, які говорять, що у несвідомому є *та об'єктивна реальність, яка не може бути відображена психікою, а значить і перетворитися на суб'єктивний образ об'єктивного світу*, але яка породжує суб'єктивізм поведінки, пов'язаний з викривленнями. Варіативність поведінки маскує зміст несвідомого і який недоступний для свідомості. Тому, з одного боку, воно (несвідоме) чітко упорядковане (тобто працює без збоїв, бо туди не сягає свідоме), а з іншого боку – є недосяжним свідомості. Детермінація психіки інфантильними чинниками породжує об'єктивну дезінтегрованість, яка проявляється в поведінці і особливо яскраво в малюнках.

Психологічна парадигма, яка розробляється Т. С. Яценко, однозначно стверджує, що започаткування внутрішніх суперечностей психіки було пов'язано з едіпальним періодом розвитку суб'єкта. Саме в цей період дитина стикається із законом табу на інтимні взаємини з близькими людьми, що й започатковує суперечність між енергіями лібідо та мортідо. Смуток, який виникає унаслідок введення означеного табу, обумовлює пробудження мортідної енергії, першим вираженням якої є тривога. Психологічні захисти, як зазначали З. Фрейд та А. Фрейд, рятують «Я» від надмірної напруги, емотивного перенавантаження [7]. Таким чином, актуалізація системи психологічних захистів є супутньою едіпальній залежності. Усталення цієї

системи з одного боку каталізується життєвими негараздами, з іншого боку – успіхами, яких дитина досягає у розв'язанні тих чи інших задач. У цьому суперечність – виникнення психологічних захистів каталізується з одного боку життєвими негараздами, а з іншого – успіхами в захисних ходах, що дали позитивний результат. Отже, захисна система втілює в собі суперечливі тенденції, тому що з одного боку зорієнтована на успіх, а з іншого – сприяє викривленню соціально-перцептивної реальності заради зменшення емоційної напруги суб'єкта, наслідком якої є тривожність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз літератури засвідчує увагу дослідників до теми внутрішніх суперечностей особистості. Аналіз матеріалу дозволив з'ясувати, що внутрішні суперечності (конфлікти) можуть бути представлені через парні емоції, такі як любов і ненависть, вдячність і заздрість, ригідність (закритість для нового досвіду) та спонтанність, прагнення бути першим і одночасно – уникнення боротьби, активність і пасивність, маскуліність і фемінність.

Пізнання внутрішньої суперечливості психіки особистості виступає передумовою подальшої психологічної корекції, яка сприяє поглибленню саморефлексії та допомагає у соціальній адаптації суб'єкта. Перспективи подальших досліджень пов'язані з підбором адекватних методів психодіагностики та психокорекції, які б дозволили виявити суперечності між прагненнями особистості та засобами їх досягнення, особливості викривлення реальності у сприйнятті себе та інших людей, які обумовлюють невинуватеність у сподіваннях на соціальний успіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / Абульханова-Славская К. А. // Психология формирования и развития личности. – М., 1981. – С. 19 – 44.
2. Ассаджоли Р. Психосинтез // Вопросы психологии. – 2001. – 324 с.
3. Психология личности: Словарь-справочник / [Под. ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
4. Психология личности. Т. 2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2002. – 544
5. Психология личности в трудах отечественных психологов. [Составитель Куликов Л. В.] – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 480 с. – (Серия «Хрестоматия по психологии»).
6. Тайсон Р., Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития/ Тайсон Р., Тайсон Ф. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 528 с
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е междунар. изд. / Хьелл Л., Зиглер Д. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.
8. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / Фрейд Зигмунд. // З. Фрейд. Избранное. – М.: Внешторгиздат, 1990. – 448 с.
9. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика: монография / Т. С. Яценко. – Днепрпетровск: Інновація, 2015. – 567 с.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Razvitie lichnosti v protsesse zhiznedeyatel'nosti / Abulhanova-Slavskaya K. A. // Psihologiya formirovaniya i razvitiya lichnosti. – M, 1981. – S. 19 – 44.
2. Assadzholi R. Psihosintez // Voprosyi psihologii. – 2001. – 324 s.
3. Psihologiya lichnosti: Slovar-spravochnik / [Pod. red. P. P. Gornostaya, T. M. Titarenko]. – K.: Ruta, 2001. – 320 s.
4. Psihologiya lichnosti. T. 2. Hrestomatiya. – Samara: Izdatelskiy Dom «Bahrah-M», 2002. – 544
5. Psihologiya lichnosti v trudah otechestvennykh psihologov. [Sostavitel Kulikov L. V.] – SPb.: Izdatelstvo «Piter», 2000. – 480 s. – (Seriya «Hrestomatiya po psihologii»).
6. Tayson R., Tayson F. Psihoanaliticheskie teorii razvitiya / Tayson R., Tayson F. – Ekaterinburg: Delovaya kniga, 1998. – 528 s.
7. Hell L., Zigler D. Teorii lichnosti. 3-e mezhdunar.izd. / Hell L., Zigler D. – SPb.: Piter, 2003. – 608 s.
8. Freyd Z. Osnovnyie psihologicheskie teorii v psihoanalize / Freyd Zigmund. // Z. Freyd. Izbrannoe. – M.: Vneshtorgizdat, 1990. – 448 s.
9. Yatsenko T. S. Dinamika razvitiya glubinnoy psihokorreksii: teoriya i praktika: monografiya / T. S. Yatsenko. – Dnepropetrovsk: Innovatsiya, 2015. – 567 s.